

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**Aromás hidroxivegyületek új
átrendeződési reakciói**

Készítette:

Orovecz Olivér

Témavezető:

Dr. Novák Lajos

tanszékvezető, egyetemi tanár

Konzulens:

Dr. Kovács Péter

tudományos munkatárs

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Szerves Kémia Tanszék

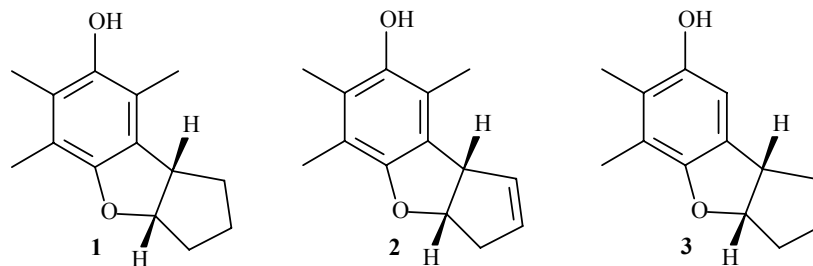
2003

Bevezetés és célkitűzések

Napjaink legjelentősebb népbetegségei közé tartozik az allergia, melynek kialakulásában sok tényező fontos szerepet játszik. Egyrészt van egy öröklődő hajlam, ami túlérzékenységet okozhat, másrészt a környezetünkben jelenlévő sokféle vegyi anyag válthatja ki az allergiát. Több kutatócsoport bizonyította, hogy a túlérzékenységi reakciókért a leukotriének a felelősek, amelyek kiváltják az SRS-A biológiai aktivitását, és ez közvetlenül felelős az allergiás megbetegedések kialakulásáért.

Szervezetünkben a sejtmembrán foszfolipidjeiről lehasadó arachidonsav különböző enzimek hatására több biológiailag fontos terméket eredményez. Az arachidonsav metabolizmusának két fő termékcsoportja van: prosztaglandinok, prosztaciklinek és tromboxánok, valamint az allergiáért felelős leukotriének. A leukotriének molekuláris oxigén beépülésével bioszintetizálódnak, a bioszintézist az 5-lipoxigenáz enzimrendszer irányítja.

A világ számos kutatócsoportja foglalkozik 5-lipoxigenáz enzimgátló vegyületek szintézisével, többek között a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szerves Kémia Tanszékén Dr. Novák Lajos vezette kutatócsoport is. A csoport által előállított enzimgátló vegyületek (1. ábra) képződése során a kulcslépés [1,3]- vagy [3,3]-szigmatróp átrendeződés. Doktori munkám során ebben a kutatócsoportban dolgoztam és az átrendeződési reakciók behatóbb tanulmányozását és nem utolsósorban újabb enzimgátlók kifejlesztését tűztük ki célul.

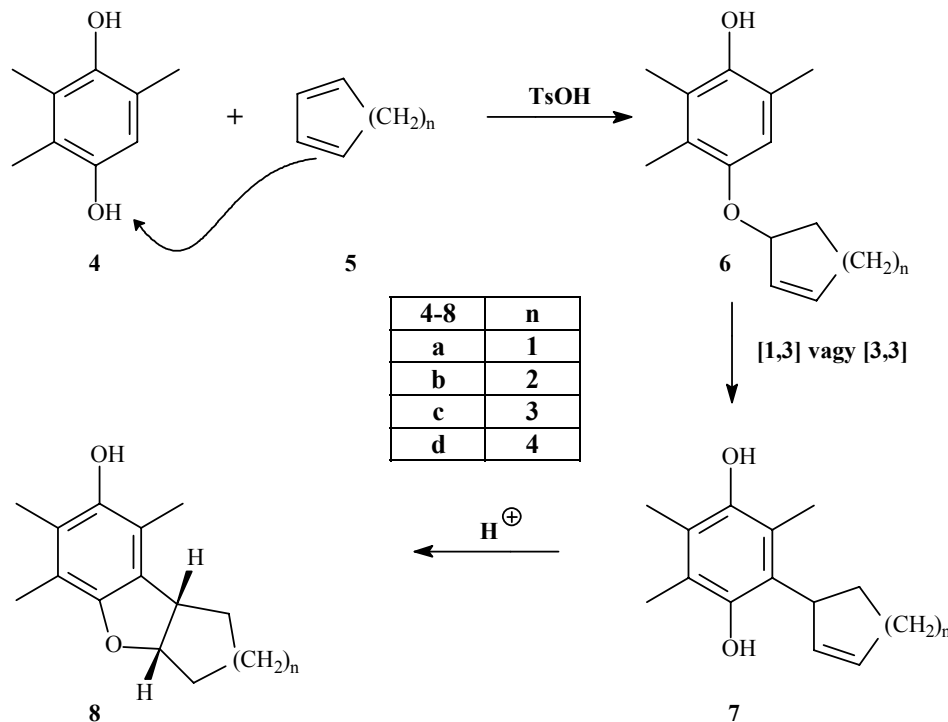
1. ábra Kutatócsoportunk által korábban előállított hatásos 5-lipoxigenáz enzimgátlók

Tudományos eredmények

Munkám során hidrokinon származékok reakcióját vizsgáltam cikloalka-1,3-diénekkkel valamint cikloalka-1,2-diolokkal, majd naftolok reakcióját cikloalka-1,3-diénekkkel. A reakciókat *p*-toluolszulfonsav katalizátor jelenlétében toluolban végeztem. A reakciókörülmények megfelelő megválasztásával arra törekedtünk, hogy igazoljuk az általunk javasolt reakciómechanizmust. A reakciók során az irodalomban eddig ismeretlen triciklusokat állítottam elő, melyek szerkezetét modern spektroszkópiai módszerekkel igazoltuk.

Szigmatróp átrendeződések vizsgálata trimetilhidrokinon és cikloalka-1,3-diének reakciói során

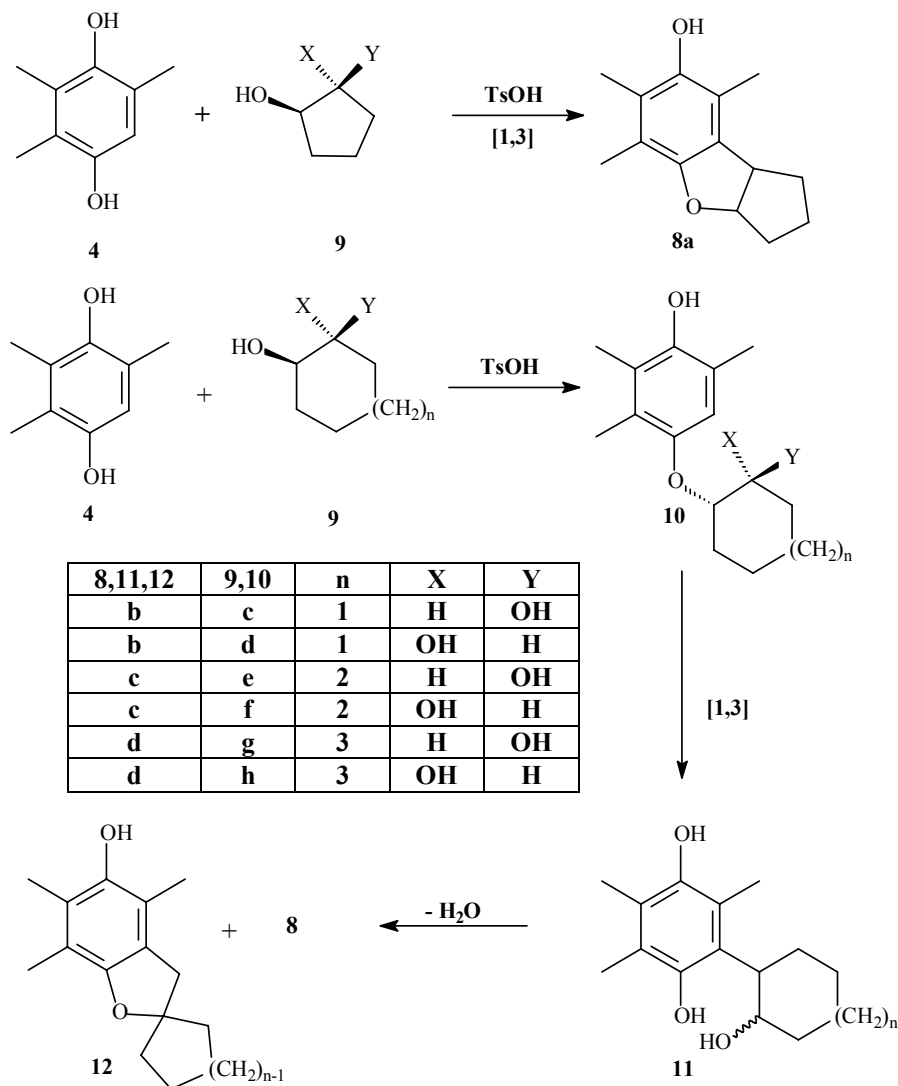
A trimetilhidrokinon (4) és cikloalka-1,3-diének (5) reakciója során (2. ábra) cikloalkabenzofuránok (8) keletkeztek. A reakció első lépésében savkatalizált éterképződés történik (6), majd [1,3]- vagy [3,3]-szigmatróp átrendeződés után megtörténik a savkatalizált intramolekuláris gyűrűzárás. Ezen reakciókkal jó termeléssel cikloalkabenzofuránok nyerhetők.

2. ábra Trimetilhidrokinon és cikloalka-1,3-diének reakciói

Szigmatróp átrendeződések vizsgálata trimetilhidrokinon és cikloalka-1,2-diolok reakciói során

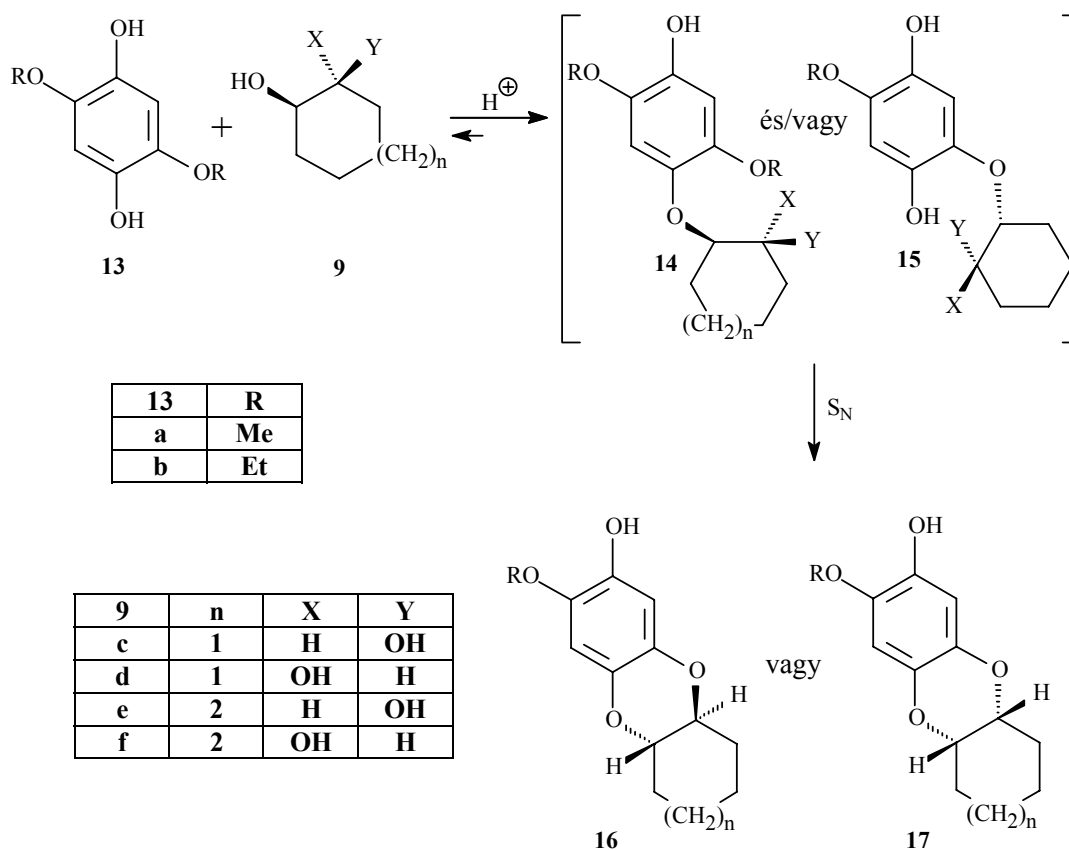
A trimetilhidrokinon (4) és ciklopenta-1,2-diolok (9a,b) reakciója során (3. ábra) igen erélyes körülmények között ciklopentabenzofurán (8a) keletkezett. Azonban 4 és cikloalka-1,2-diolok (9) reakciója esetén - melyeknél a cikloalkán gyűrű 5 szénatomnál többet tartalmaz - két termék képződött. A várt cikloalkabenzofuránok helyett a *spiro*-vegyületeket (12) kaptuk főtermékként. Az utóbbiak képződésének mechanizmusára az izolált 10 éterek [1,3]-szigmatróp átrendeződése, majd gyűrűszűkülés és [1,2]-H vándorlás, végül a savkatalizált gyűrűzáródás valószínűsíthető.

3. ábra Trimetilhidrokinon és cikloalka-1,2-diolok reakciói

Szigmatróp átrendeződések vizsgálata 2,5-dialkoxihidrokinon és cikloalka-1,2-diolok reakciói során

A 2,5-dialkoxihidrokinonok (**13**) és cikloalka-1,2-diolok (**9**) reakciói során (4. ábra) egy lépésben sikerült benzo[1,4]dioxin származékokat (**16,17**) előállítani. Az új eljárás során elfogadható termeléssel és nagy sztereospecifitással kaptuk az új triciklust, mely igen jó eredményt mutatott a farmakológiai vizsgálatok során. Sikerült kifejlesztenünk olyan eljárást, melyben a dialkoxihidrokinonok (**13**) és diolok (**9**) reakciója során is - az általunk korábban megfigyelt hidrokinon származékok és diolok (**9**) reakciójából képződő - benzofurán és *spiro*-termékek keletkeztek a benzo[1,4]dioxin származékok helyett. Javaslatot tettünk ezen új típusú reakciók mechanizmusára, melyek során - a korábbi reakciókban is megfigyelt - [1,3]-szigmatróp átrendeződés történik.

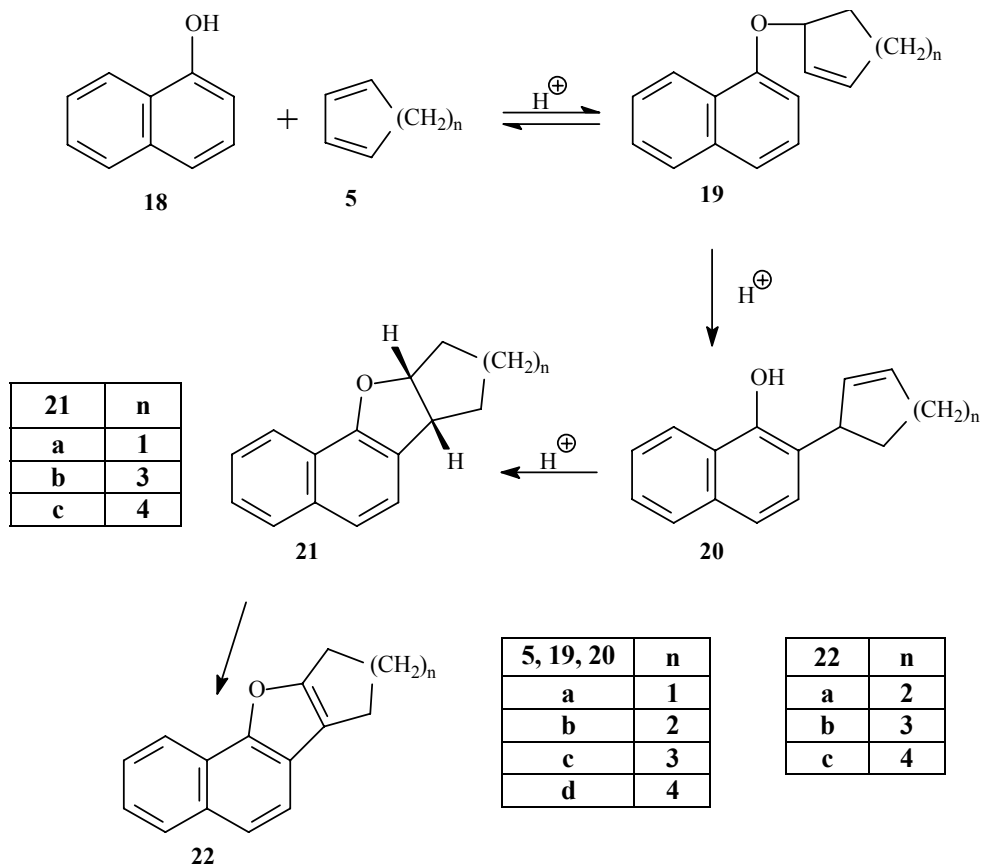
4. ábra 2,5-Dialkoxihidrokinon és cikloalka-1,2-diolok reakciói

14,15	n	R	X	Y
a	1	Me	H	OH
b	1	Me	OH	H
c	1	Et	H	OH
d	1	Et	OH	H
e	2	Me	H	OH
f	2	Me	OH	H

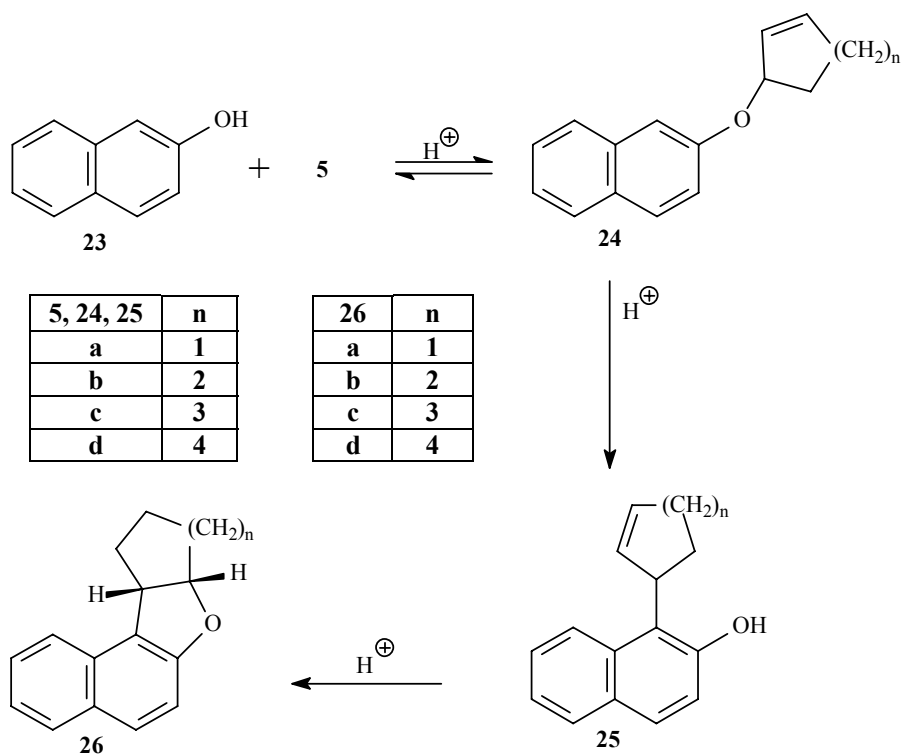
16,17	n	R
a	1	Me
b	1	H
c	1	Et
d	2	Me
e	2	H

Szigmatróp átrendeződések vizsgálata 1- és 2-naftolok és cikloalka-1,3-diének reakciói során

Az általunk vizsgált új eljárással egy lépésben jó termeléssel előállíthatók naftofurán származékok 1-naftol (**18**) és 2-naftol (**23**), valamint cikloalka-1,3-diének (**5**) savkatalizált reakciójával (5. és 6. ábra). Ezen új reakciók mechanizmusa hasonló a korábban elvégzett kísérletekhez (hidrokinon származékok és cikloalka-1,3-diének), melyekben biológiailag aktív benzofurán származékok keletkeztek.

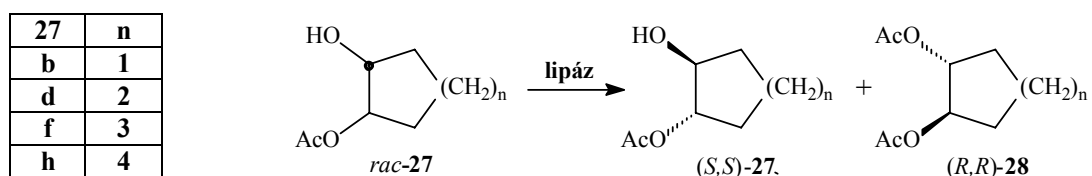
5. ábra 1-Naftol és cikloalka-1,3-diének reakciói

6. ábra 2-Naftol és cikloalka-1,3-diének reakciói

Lipáz katalizált *transz*-2-acetoxicikloalkán-1-ol szelektív acilezésének vizsgálata

A racém *transz*-2-acetoxicikloalkán-1-ol (*rac*-27) enzimkatalizált enantioszelektív acilezését sok lipáz enzimmal elvégeztük. A vizsgálatok során több enzim is jobb eredményt mutatott, mint más kutatócsoportok által vizsgált eljárások. Kidolgoztunk egy olyan elválasztási eljárást, is mellyel a képződött optikailag tiszta diacetát és monoacetát elválasztható egymástól kromatográfiás eljárás nélkül.

7. ábra *transz*-Monoacetátok enzimkatalizált acilezése

Az értekezéshez kapcsolódó publikációk

1. Lajos Novák, Péter Kovács, Pál Kolonits, Olivér Orovecz, Jenő Fekete, Csaba Szántay: „Rearrangement of Allyl Aryl Ethers IV. Reaction of Trimethylhydroquinone with Cycloalkanediols”; *Synthesis*, **2000**, 809.
2. Olivér Orovecz, Péter Kovács, Pál Kolonits, László Párkányi, Éva Szabó, Lajos Novák: „Rearrangement of Allyl Aryl Ethers V. Reaction of 2,5-Dialkoxyhydroquinone with Cycloalkanediols”; *Synthesis*, **2002**, 2711.
3. Olivér Orovecz, Péter Kovács, Pál Kolonits, Zoltán Kaleta, László Párkányi, Éva Szabó, Lajos Novák, „Rearrangement of Allyl Aryl Ethers VI. Reaction of Naphthols with Cycloalkadienes”; *Synthesis*, **2003**, közlésre elfogadva
4. Viktória Bódai, Olivér Orovecz, György Szakács, Lajos Novák, László Poppe, „Kinetic resolution of trans-2-acetoxycycloalkane-1-ols by lipase-catalysed enantiomer selective acylation”; *J. Chem. Soc. Chem. Comm.*, **2003**, közlésre elfogadva

Az értekezéshez kapcsolódó előadások

1. Olivér Orovecz, Péter Kovács, Lajos Novák: *Reaction of hydroquinones derivatives with cycloalka-1,2-diols*, The 2002 Younger European Chemists' Conference; **Heidelberg (Germany), 2002.**
2. Novák Lajos, Kovács Péter, Orovecz Olivér, Kolonits Pál, Szántay Csaba: *Hidrokinon származékok új szigmatróp átrendeződési reakciói*, Kutatóközponti Tudományos Napok, Központi Kémiai Kutatóközpont; **Budapest, 2002.**
3. Novák Lajos, Kovács Péter, Orovecz Olivér, Kolonits Pál Szántay Csaba: *Alkohihidrokinonok rendhagyó átrendeződési reakciói*, MKE Vegyészkonferencia, **Hajduszoboszló, 2001.**
4. Kolonits Pál, Kovács Péter, Orovecz Olivér, Novák Lajos, Szántay Csaba *Új szigmatróp átrendeződések*, MTA Flavonoidkémiai Munkabizottság, Központi Kémiai Kutatóközpont; **Budapest, 2001.**
5. Orovecz Olivér, Kovács Péter, Kolonits Pál, Novák Lajos: *Új szigmatróp átrendeződések*, MTA Terpenoidkémiai Munkabizottság, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem; **Budapest, 2001.**
6. Orovecz Olivér, Kovács Péter, Kolonits Pál, Novák Lajos: *Szigmatróp átrendeződése*, MTA Terpenoidkémiai Munkabizottság, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem; **Budapest, 2000.**
7. Orovecz Olivér, Kovács Péter, Kolonits Pál, Novák Lajos, Szántay Csaba: *Ari-cikloalkil éterek szigmatróp átrendeződései*, XII Kémiai Előadói Napok, Gyógyszer és Biokémiai Szimpózium; **Szeged, 1999.**